

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра архівознавства, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

**Дипломна робота
бакалавра**

з теми: **Подільські землі у складі Трансністрії
у 1941-1944 рр.**

Виконала: студентка 4 курсу
спеціальності 6.02030203 «Історія»
заочної форми навчання
Борсулюк Ярослава Іванівна

Науковий керівник:
кандидат історичних наук,
архівознавства, спеціальних історичних і
правознавчих дисциплін
Климчук Людмила Вікторівна

Рецензент:

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. Історіографія і джерельна база дослідження.....	6
Висновки до розділу 1.....	11
Розділ 2. Процес «румунізації» на Поділлі у початковий період війни 1941-1942 рр.....	12
Висновки до розділу 2.....	19
Розділ 3. Запровадження окупаційного режиму на території губернаторства Трансністрія.....	20
Висновки до розділу 3.....	37
Розділ 4. Репресивна політика румунів на українських землях.....	39
Висновки до розділу 4.....	45
Розділ 5. Відмінності у поглядах щодо подільського населення між німецькими та румунськими окупантами.....	46
Висновки до розділу 5.....	54
Висновки	55
Список використаних джерел та літератури	58

ВСТУП

У світовій історії ХХ століття стало епохою найбільш глобальних катаклізмів, наймасштабнішим з яких стала Друга світова війна, яка була результатом загострення суперечностей між великими державами внаслідок глибокої економічної кризи. Особливо драматичного характеру ці події набули в країнах Центральної та Східної Європи. Румунія, як одна з країн даного регіону, заслуговує значно більше уваги з боку істориків і публіцистів, ніж це спостерігається у дослідженнях пострадянського періоду. Шлях Румунської держави в часи Другої світової війни – від воєнного сателіта гітлерівської Німеччини до союзника антигітлерівської коаліції, є найбільш показовим. Особливої уваги в історії Румунії заслуговує питання румунської політики щодо України, а особливо до подільської території, яка була розділена на дві зони окупації: румунську і німецьку.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислити події Другої світової війни на базі нових джерел та нових методологічних підходів. Протягом усіх повоєнних десятиліть окремі сторінки нашого минулого замовчувалися або залишалися недостатньо вивченими. Тому перед мною постало завдання відтворити об'єктивну історію румунського окупаційного режиму, запровадженого у 1941-1944 рр. на Поділлі, який мав характерні риси, що були притаманні режимові чи то у західній, чи то у східній частині краю. І актуальність теми пояснюється відсутністю комплексного дослідження окупаційної політики та визначення особливостей адміністративних, економічних та соціокультурних процесів у регіоні в роки війни.

Мета і завдання дослідження. Мета бакалаврської роботи полягає у здійсненні комплексного дослідження військово-політичних, економічних, національних та культурних аспектів політики Румунії щодо Подільських земель у складі «Трансністрії» в 1941-1944 рр.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- охарактеризувати джерельну базу та історіографію питання;
- висвітлити процес «Румунізації» на Поділлі у початковий період війни 1941-1942 рр.;

- проаналізувати наслідки запровадження окупаційного режиму на території губерндаторства «Транснїстрія»;
- проаналізувати боротьбу Румунської влади з українським іредентизмом, радянським підпіллям та з проявами непокори;
- з'ясувати відмінності у поглядах щодо подільського населення між німецькими та румунськими окупантами.

Об'єктом дослідження є політика Румунії щодо України в 1940-1944 рр. як військово-політичне та соціально-економічне явище.

Предметом дослідження є основні напрямки та характер окупаційного режиму на Подільських землях, які перебували у складі «Транснїстрії».

Методи дослідження. Принципи історизму, об'єктивності, детермінізму та системного аналізу реалізуються в роботі через застосування основних методів історичного дослідження (проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, синхроністичного) та загальнонаукових (індукції та дедукції, аналізу й синтезу). Використання проблемно-хронологічного методу дозволило висвітлити найважливіші питання політики Румунії щодо подільських земель у період диктатури І. Антонеску в часовій послідовності. Використання порівняльно-історичного методу дозволило визначити відмінності окупаційних режимів між Німеччиною та Румунією на території Поділля. Для розв'язання поставлених завдань використано структурно-системний підхід, згідно з яким політика Румунії щодо України розглядалася в контексті тих історико-політичних процесів, що відбувалися в Європі у зазначений хронологічний період. Різноманіття методів дослідження, використаних при написанні роботи, дало можливість автору по-новому поглянути на проблематику досліджуваної теми.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1941-1944 рр. Нижня межа дослідження – 30 серпня 1941 року, де Румунія внаслідок угоди з Німеччиною отримала мандат на тимчасову адміністрацію та економічну експлуатацію території між Дністром і Південним Бугом, яка називалася «Транснїстрія». Верхня межа дослідження – серпень 1944 р. – наростання кризи влади в Румунії, падіння диктатури І. Антонеску, звільнення окупованих

українських земель радянськими військами та перенесення військових дій на територію Румунської держави.

Географічні межі дослідження охоплюють «Трансністрію» (у перекладі з румунської – Задністров'я – назва, яка вживалася німецько-румунською окупаційною владою щодо земель між ріками Дністер, Південний Буг, Рів, Лядова та Чорноморським узбережжям) в 1940-1944 рр. Територія частини сучасних частини окупованих Чернівецької, Вінницької, Одеської, Миколаївської областей Української РСР і лівобережної частини Молдавської РСР. Столицею «Трансністрію» було місто Одеса.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати та висновки будуть корисними для поглибленого вивчення проблем українсько-румунських взаємин. Окремі положення бакалаврської можна використати при підготовці студентів до практичних занять по періоду окупацією Румунією подільських земель. Крім того, дане полотно може прислужитися фахівцям, які досліджують проблеми історії України та Румунії в роки Другої світової війни, вивчають військово-політичні, соціально-економічні та демографічні наслідки політики окупаційних режимів на території України в 1941-1944 рр.

Структура бакалаврської. Робота складається зі вступу, п'яťох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

ВИСНОВКИ

Отже, губернаторство «Трансністрія» з центром у м. Одеса займало територію між Дністром та Південним Бугом: Одеську, південні райони Вінницької, західні Миколаївської областей Української РСР, а також лівобережні райони Молдавської РСР – Дубосарський, Рибницький і Тираспольський [54, с. 24]. На території губернаторства створено 13 жудетів: Тульчин, Могилів, Жугастар, Балта, Голта, Дубосари, Ананів, Березівка, Рибниця, Тирасполь, Очаків, Одеса, Овідіопіль.

У термінології поділу «Трансністрії» окупантами використовувались одночасно румунські та німецькі позначення адміністративно-територіальних одиниць. Згідно з румунським варіантом, губернаторство складалося із жудців, що поділялися на пласи, які, в свою чергу, склалися з комун, сільських громад, муніципалітетів та міст з самоуправлінням. Територія «Трансністрії» становила близько 44 тис. км² (20910 км² – Одеської, 10580 км² – Миколаївської, 8438 км² – Вінницької областей та 4138 км² – Молдавії) або 7,7 % території Української РСР.

Впровадження у життя колонізаторських планів Бухаресту щодо «Трансністрії» розпочалося із вирішення у нацистському дусі єврейської «проблеми». Облави, грабїж, відправка до гетто, повішання – основні його засоби. В листопаді 1941 року процес знищення єврейського населення «Трансністрії» набув планового характеру. Тільки за один місяць – з 12 січня по 12 лютого 1942 року – у табори Березівського повіту з Одеси було відправлено більше 30 тисяч осіб. Вони були приречені на смерть ще в дорозі: в умовах відкритого степу і холодного зимового вітру нещасним жодного разу не давали ні їжі, ні притулку для зігрівання та перепочинку [59, с. 367].

Разом з тим, треба зазначити, що румунський окупаційний режим на українських землях був відносно м'якшим, порівняно з німецьким. Зокрема, євреїв і селян виселяли з інших частин Румунії до «Трансністрії», яка вважалася румунським Сибіром, але їх винищення набуло не такого масового характеру як у німецьких концтаборах.

Важливим напрямком окупаційної політики був економічний. Преса «Трансністрії» рясніла повідомленнями про «пуск нової лінії», «відновлення ще одного цеху», випуск «нової продукції» тощо. Та майже вся продукція таких підприємств відправлялася до Румунії, або ж використовувалась на місці для постачання військ та потреб окупаційної адміністрації.

З метою пограбування окупованих українських територій між Дністром і Південним Бугом ще 3 грудня 1941 року було створено «Одеську службу захоплення та збирання трофеїв». На засіданнях уряду Румунії Іон Антонеску називав чимраз більші планові цифри викачки матеріальних цінностей як з Одещини так і з земель Поділля. Під виглядом «трофеїв» у Румунію вивозилось практично все, що тільки можна було вивезти: до липня 1942 року з Одеси було відправлено біля 4 тисяч вагонів із «трофейним» майном, і у тому числі з обладнанням дитячих садків та ясел, шкіл та бібліотек, оперного та інших театрів міста тощо. Але головна ставка у справі пограбування робилася на вивіз продовольства.

Таким чином, румунський окупаційний режим, встановлений на Поділлі та Півдні України, був військово-поліцейською та адміністративно-господарською системою, спрямованою на колонізацію і анексування окупованих областей, ліквідацію в них національної державності, терор та геноцид місцевого населення, економічне пограбування і знищення національної культури. Проте військові поразки Третього рейху перекреслили румунські плани загарбань і привели до швидкого падіння профашистського режиму в Румунії.

Чимало зусиль докладала окупаційна адміністрація по «румунізації» захоплених територій, цілеспрямованого викорінення на них всього українського, що теж було одним із проявів расизму та колоніалізму і мало чим відрізнялось від окупаційної політики гітлерівських загарбників. У порівнянні з німецьким, румунський окупаційний режим був дещо ліберальнішим, проте таким же злочинним, експлуататорським.

Крім того, потреба в робочих руках на окупованих землях, малочисельність румунської армії не вимагали присутності «остарбайтерів» у

румунській економіці. Намагаючись максимально використати дармову робочу силу в своїх інтересах, румунські власті не дозволяли гітлерівцям проводити депортацію в рейх населення з Північної «Трансністрії», чим вберегли від нацистської каторги тисячі подолян.

Стосовно культури, то метою окупаційної влади було перш за все використання культурних та інтелектуальних можливостей захопленої території на користь Румунії. Щоб робити це більш ефективно, окупанти намагалися зацікавити наукову та творчу інтелігенцію, а також якомога швидше витравити більшовицьку ідеологію та нав'язати власну. Що стосується іміджу румунів як носіїв і рятувальників культури, то наслідки війни, розграбовані навчальні заклади, музеї та бібліотеки, розвіяли його остаточно.

Загалом, можна стверджувати, що режим «Трансністрії» значною мірою був тоталітарним, аморальним за своєю суттю, як і інші тоталітарні режими. Саме про це свідчать численні та масштабні репресії, утиски та знищення людей, пограбування, вивезення матеріальних ресурсів та духовних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Опубліковані збірники документів

1. «Історія застерігає»: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Політвидав України, 1986. – 264 с.
2. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945: Наук.-публіцист., видання / Гол. редколегії І.О. Герасимов, заст. голови І.Т. Муковський, П.П. Панченко, відп. секретар Р.Г. Вишневецький. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
3. Вінничани на Великій Вітчизняній: книга спогадів жителів міста над Бугом про свою молодість, опалену війною: історико-документальні нариси. Т. 3 / В. Алексєєв [та ін]. – Вінниця, «Прес-Реал», 2003. – 304 с.
4. Довідник про табори, тюрми, гетто на окупованій території України (1941-1944) / [ред. Г.В. Боряк та ін.] – К.: Б/в, 2000. – 304 с.
5. Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941-1944. / сост. В.Ю. Васильев, Р.Ю. Подкур, С.Д.Гальчак, Д. Байрау, А. Вайнер. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 856 с.
6. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині, 1941-1944: док. і матеріали / Хмельницька обласна держ. адміністрація ; Кам'янець-Подільський націонал. ун-т ім. Івана Огієнка; Державний архів Хмельницької області / О.М. Завальнюк (відп. ред.), М.П. Вавринчук (упоряд.). – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – 574с.
7. Немецко-фашистский оккупационный режим (1941-1944 гг.) / Под общ. ред. Е.А. Болтина. – М.: Политиздат, 1965. – 388 с.
8. Нюрнбергский процесс: Сборник материалов. – В 8 т. / Отв. ред. А.Я. Сухарев. – Т. 4: Военные преступления. – М.: Юриздат, 1990. – 672 с.
9. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг: [Документы и материалы]. – Одесса: Маяк, 1970. – 388 с.

10. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.): Збірник документів і матеріалів / Під ред. М.І. Мехеди; упорядники: В.Г. Абрамова, Г.В. Вітряна та ін. – Львів: Каменяр, 1969. – 416 с.
11. Про злочини, заподіяні німецько-румунськими загарбниками в місті Одесі і районах Одеської області: [Документи і матеріали]. – К., 1944. – 360 с.
12. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: [Документы и материалы]. – В 3 т. 2-е изд., доп. – К.: Наук. Думка, 1985. – Т 1. – 517 с.
13. Хмельниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) або Поділля очима солдатів вермахту / Упоряд Ю.В. Олійник, В.В. Галатир. – Хмельницький: Мельник А.А., 2013. – 116 с.

II. Монографії, статті, посібники

14. Афтенюк С. На пути к победе над фашистскими захватчиками / С. Афтенюк. – Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1976. – 193 с.
15. Болован И. История Румынии / И. Болован., И.-А. Поп. – М.: Весь мир, 2005. – 680 с.
16. Боровой С.Я. Гибель еврейского населения Одессы во время фашистской оккупации / С.Я. Боровой // Историчні зошити. – № 4. – 1991. – 33 с.
17. Боряк О. Повсякденне життя сільського населення України в період окупації під час Другої світової війни / О. Боряк // Архіви України. – № 1-3 (256). – К., 2005. – С. 450-469.
18. Винокурова Ф.А. Протистояння особистості політиці нацистського геноциду в Україні: документальні свідчення, інтерпретації, роздуми / Ф.А. Винокурова // Архіви України. – 2001. – № 4-5. – С. 118-131.
19. Вінцковський Т. Окупаційний режим в губернаторстві «Трансністрія» / Т. Вінцковський, Г. Кязимова, М. Михайлуца, В. Щетніков // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси – К.: НАН України. Інститут історії України, 2010. – Кн. 1. – С. 413-446.
20. Вінцковський Т. Українське самостійницьке підпілля у Трансністрії (1941-1944) / Т. Вінцковський, І. Нікульча // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 123-134.

21. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху / С.Д. Гальчак. – Вінниця: Книга-Вега, 2003. – 344 с.; іл.
22. Гальчак С.Д. Використання румунською окупаційною адміністрацією трудових ресурсів Поділля у 1941-1944 рр. / С.Д. Гальчак // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К.: Рідний край, 2000. – Вип. 11. – С. 195-204.
23. Гальчак С.Д. На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942-2007 рр.) / С.Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2009. – 768 с; іл. 16 с.
24. Гальчак С.Д. Німецько-фашистський окупаційний режим на Вінниччині: цивільне населення – жертва терору і насильства / С.Д. Гальчак // Книга Скорботи України. Вінницька область. – Т. 1. – Вінниця; 2001. – С. 13-14.
25. Гінда В.В. Освітні заклади Вінниччини в умовах «нового порядку» 1941-1944 рр. / Гінда В.В // Сторінки Воєнної історії України. [Зб. наук. статей] – Вип. 7. – Ч. 1. – К., 2003 – С. 298-310.
26. Гончаренко О. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина // Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 321-368.
27. Горбуров Є.Г. Повстансько-партизанський рух на півдні України. 1917-1944 рр. / Є.Г. Горбуров, Ю.В. Котляр, М.М. Шитюк. – Херсон: Олді-плюс, 2003. – 340 с.
28. Дейнека Н.В. «Новий порядок» в зонах окупації румунської адміністрації і вчинення опору підпільниками і партизанами (1941-1944 рр.) / Н.В. Дейнека // Перспективи: Науковий журнал. – Серія: філософія, історія, соціологія, політологія. – 2006. – № 2 (34). – С. 14-20.
29. Дейнека Н.В. Боротьба підпільників і партизан південно-західної України і Молдавії проти румунського окупаційного режиму (1941-1944 рр.). автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Н.В. Дейнека. – Одеса, 2007. – 20 с.
30. Додик С.Д. Судьба євреїв Транснистрии / Додик С.Д. // Исторический альманах Приднестровья. – 2004. – № 8. – С. 16-22.

31. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи другої світової війни: Північна Буковина, частина Басарабії, і Трансністрія, 1941-1944 / А. Жуковський // Український історик. – 1987. – № 4. – С. 83-96.
32. Завальнюк О.М. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941-1944 рр.) / Ю.В. Олійник, О.М. Завальнюк. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. – 320 с.
33. Загорулько М. Крах плана «Ольденбург»: О срыве экономических планов фашистской Германии на оккупированной территории СССР. – Изд. 2-е, перераб. и доп. / М. Загорулько, А. Юденков. – М.: Экономика, 1974. – 383 с.
34. Клоков М. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / М. Клоков, І. Слінько, І. Кулик. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1957. – 236 с.
35. Коваль М.В. Україна: 1939-1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М.В. Коваль – К.: Вища школа, 1995. – 136 с.
36. Колкер Б.М. Внешняя политика Румынии и румыно-советские отношения (сентябрь 1939 – июнь 1941) / Б.М. Колкер, И.Э. Левит. – М.: Политиздат, 1971. – 232 с.
37. Комарницький С.І. Вони наближали перемогу: Буковина та буковинці в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. / С.І. Комарницький. – Чернівці: Місто, 2005. – 272 с.
38. Круглов А. И. Потери евреев Украины в 1941-1944 гг. / А.И. Круглов. – Харьков, 2005. – 376 с.
39. Лебедев Н.И. Румыния в годы Второй мировой войны / Н.И. Лебедев. – М.: Изд-во ИМО, 1961. – 320 с.
40. Левит И.Е. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР. Истоки, планы, реализация / И.Е. Левит. – Кишинёв: Штиинца, 1981. – 394 с.
41. Левит И.Э. Крах политики агрессии диктатуры Антонеску 19.XI.1942. – 23.VIII.1944 / И.Э. Левит. – Кишинев: Штиинца, 1983. – 376 с.
42. Лисенко О. Окупаційний режим на Україні 1941-1943: адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації 1941-1944. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 762-769.

43. Михайлуца М. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-1944 рр.). – Одеса: Оптіма, 2006. – 237 с.
44. Михайлуца М. Християнізація по-румунськи в Трансністрії (на матеріалах преси 1942-1943 рр.) / М. Михайлуца // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів: Логос, 2004. – С. 377-381.
45. Никульча И.Я. Румынский оккупационный режим в Транснистрии (обзор источников) / И.Я. Никульча // Зиписки історичного факультету. – Вип. 5. – Одеса, 1997. – С. 182-188.
46. Новосьолов О.В. Політика Румунії щодо українських земель у період диктатури І. Антонеску (1940-1944 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В.О. Новосьолов. – Чернівці, 2008. – 20 с.
47. Новосьолов О. Румунська окупація Трансністрії: питання політичного статусу / О. Новосьолов // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – 2009. – Вип. 12. – С. 161-168.
48. Новосьолов О.В. Україна в політиці Румунії 1940-1942 рр. / О.В. Новосьолов // Вісник Прикарпатського університету: Історія. – Вип. VII., 2003. – С. 107-113.
49. Олійник Ю.В. Нацистський окупаційний режим в Україні 1941-1944 рр. (на матеріалах генеральної округи «Волинь-Поділля»): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю.В. Олійник – Кам'янець-Подільський, 2010. – 20 с.
50. Перехрест О.Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) / О.Г. Перехрест – К.: Інститут історії України, 2010. – 150 с.
51. Петрова А.І. Особливості окупаційного режиму на Поділлі (1941-1944 рр.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. історичних наук. Спец. 07.00.01 – історія України / А.І. Петрова. – К, 2012. – 18 с.
52. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) / П.В. Рекотов // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 90-101.

53. Савенко А.В. Україна в політиці іноземних держав періоду Другої світової війни (1939-1945 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А.В. Савенко. – Донецьк, 2010. – 20 с.
54. Стецкевич В. Українські землі під румунською окупацією 1941-1944 рр. у сучасному молдавсько-румунському дискурсі (короткий аналіз) / В. Стецкевич // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / Відп. редактор В.А. Смолій. НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 11. – К., 2008. – С.176-190.
55. Терефера Н.В. Геноцид проти місцевого населення на території Одещини в роки фашистської окупації краю / Н.В. Терефера // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – 2005. – Вип. 9. Ч. 2. – С. 320-326;
56. Терефера Н.В. Окупаційний режим на території «Трансїстрії» («Задністров'я») в роки фашистської окупації краю (1941-1944 рр.) / Н.В. Терефера // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – 2006. – Вип. 10. Ч. 1. – С. 476-483.
57. Фишер Ю.С. Трансїстрія. Забытое кладбище / Ю.С. Фишер; Пер. с англ. Д. Розенфельда. – Одесса: Друк, 2002. – 128 с.
58. Шитюк М.М. Геноцид проти євреїв Південної України в роки німецько-румунської окупації (1941-1944) / М.М. Шитюк. – Миколаїв, 2008. – 154 с.
59. Шнабель-Тихомирова О.Я. Вогняні верстви / О.Я. Шнабель-Тихомирова, Т.М. Романенко-Завтур. – Одеса, 2003. – 432 с.
60. Щетников В.П. До питання про втрати серед цивільного населення на півдні України під час німецько-румунської окупації 1941-1944 рр. (проблема джерел) / В.П. Щетников // Сторінки воєнної історії України. – 2005. – Вип. 9. Ч. 2. – С. 17-81.
61. Щетников В. Одеса під час фашистської окупації 16 жовтня 1941 – 10 квітня 1944 рр. / В. Щетников // Архіви окупації. 1941-1944; Т. I) / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маяковська. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 823-827.
62. Щетников В.П. Роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945) / В.П. Щетников // Історія Одеси [Ващенко В.П., І.С. Гребцова, В.М. Хмарський, В.П. Щетников та ін.; гол. ред. В.Н. Станко]. – Одеса: Друк, 2002. – С. 397-414.